

Balowski M.

OBRAZ ŚWIATA W CZESKICH FRAZEOLOGIZMACH (WYBRANE ZAGADNIENIA)

Poznań: Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. 2018. 212 s.

Рецензована монографія «*Obraz świata w czeskich frazeologizmach (wybrane zagadnienia)*» — «Образ світу в чеських фразеологізмах (вибрані питання)» відомого польського богеміста М. Бальовського являє собою дослідження, що за своєю проблематикою перебуває в центрі уваги сучасної славістики. Аспекти аналізу матеріалу об'єднано навколо теорії мовної картини світу, що в цілому утворюють фрагмент взаємодії мовного і позамовного чинників, розширюють уявлення про фразеологічні засоби чеської мови як експоненти ментальних структур, особливості світосприйняття й категоризації буття в етнічному вимірі.

Монографія складається з п'яти розділів. Невеликі підрозділи «Вступ» (с. 7-10) і «Висновки» (с. 160-162) обрамляють основний текст і подають засадничі ідеї автора: образно-поняттєвий зміст фразеології ґрунтується на трьох принципах класифікації та кваліфікації об'єктів — 1) вибірковість й індивідуальність процесу фразеологізації, як правило, емоційно забарвленого; 2) емпіричні знання, набуті в житті, та значною мірою об'єктивовані та систематизовані в часі й просторі; 3) апіорність спільних традицій, культурний спадок, на яких людина зростає й соціалізується. Авторський замисел сформульовано так, щоб показати «деякі аспекти чеської фразеології з погляду семантики і глоттодидактики» на основі методу лінгвокогнітивістики (с. 10).

Перший розділ «Фразеологія і мовний образ світу» (с. 11-35) присвячено чеській концепції фразеології, що її презентують праці М. Чехової, Й. Філіпця, Е. Мргачової, але найбільшою мірою — дослідження Ф. Чермака. Спираючись на відому працю Ф. Чермака «*Frazeologie a idiomatika česká a obecná*», автор рецензованої монографії зосереджує свою увагу на термінах *фразема* (що акцентує формальну структуру одиниці) й *ідіома* (акцент на семантичних властивостях одиниці). Поширені у східнослов'янській фразеології терміни *фразеологізм* і *фразеологічна одиниця*, на думку Ф. Чермака, є неточними, а тому небажаними у використанні. Вважаючи, що дефініція стосовно фразеологічної одиниці як усталеного та відтворюваного словосполучення, значення якого не є мотивованим його компонентами, не може стосуватися всіх типів усталених одиниць, Ф. Чермак запропонував своє тлумачення термінів *фразема* та *ідіома*: це унікальні сполучення як мінімум двох елементів, один (або кожен) з яких функціонує певним чином в одному єдиному або небагатьох словосполученнях. Коментуючи таке тлумачення, М. Бальовський зазначає, що польська лінгвістика послуговується терміном *ідіома* для позначення явищ, типових виключно для польської мови, таких, що не мають еквівалентів в інших мовах. Натомість термін *фразема* як синонім терміна *фразеологізм* використовується дуже рідко (с. 12). У подальшому викладі М. Бальовський звертається до формально-структурної класифікації Ф. Чермака, що є виправданим, оскільки чеський учений розробив цілком оригінальну типологію. Так, було виділено: 1) колокації (фраземи з автосемантичними, синсемантичними і змішаними компонентами; порівняння, вербономінальні квазіфраземи,

біноміали); 2) пропозиційні фраземи та ідіоми (пропозиційні і поліпропозиційні моносуб'єктні і поліпропозиційні інтерсуб'єктні фраземи та ідіоми); 3) лексичні фраземи. Не важко помітити, що поняття *лексичних фразем* належить до найбільш дискусійних питань теоретичної фразеології (сюди лінгвіст зараховує такі композити, як *budížkničemu, kratochvile, každopádně* тощо). На тлі класифікації Ф. Чермака доцільно було б, як нам видається, провести паралелі з польською традицією та вказати на спільні та відмінні риси типології усталених мовних висловів у польській і чеській мовах.

У цьому розділі М. Бальовський приділяє також увагу концепції пареміології. Учений наголошує на аксіологічних характеристиках прислів'їв, що реалізуються в комунікативних практиках за схемою: хто до кого говорить, що і коли/де/як/з якою метою. При цьому ставить питання про актуалізацію прислів'їв у мовленні, інакше кажучи, про необхідність розрізнення двох типів варіантів паремій: синтагматичних і парадигматичних. Слушно виокремлюється думка, що прислів'ям властива передусім дидактична функція (вони виражають пораду, попередження, застереження), а «дидактика не любить змін, і якщо такі з'являються, то часто скеровують увагу комуніканта на інший аспект комунікації» (с. 26). Звідси, вважає М. Бальовський, випливає потреба скрупульозного лексикографічного опису паремій з урахуванням їхніх соціокультурних комунікативних функцій.

Об'єктом аналізу другого розділу «Універсальні поняття» (с. 36–68) є категорії людського буття — *čas* і *pravda*. Загальнонаукові характеристики поняття «час» (час абсолютний vs. відносний) автор рецензованої праці екстраполює на специфіку чеських лексем *čas* і *doba* і фразеологічну семантику, яку вони утворюють, напр.: *před dávnými časy, za oněch časů, v dohledné době, doba temna, na svou dobu, v krátkem čase, před časem, nejvyšší čas* тощо. М. Бальовський розглядає фразеологізми з темпоральним компонентом як новий акт номінації, за якої слово втрачає своє лексичне значення, але при цьому впливає на значення фразеологізму, пор. *psí čas* 'несприятливі метеорологічні умови' [= погода]; *volný čas* 'період, вільний від роботи' [= вихідний, відпустка] та ін. Низка подібних прикладів спонукає автора до висновку: темпоральну лексику можна кваліфікувати як граматичний (синтактичний), а не суто лексичний спосіб вираження темпоральних відношень (с. 48).

Соціокультурну характеристику часу М. Бальовський подає через ознаки, що зумовлюють якість повсякденного життя людини. Тут виділено шість семантичних груп, кожна з яких засобами фразеології формулює настанови для якісного життя індивіда: 1) людина повинна мати час для себе й інших, напр.: *dát si na čas s něčím, dopřát někomu čas, nemít času nazbyt*; 2) людина не повинна марнувати свій і чужий час (лексичними маркерами виступають слова *krást, promarnit, zabijet* і под.), напр.: *okrádat někoho o čas, probít/mařit čas, zabít čas*; 3) людина не повинна працювати багато, бо цим завдає шкоди для всіх, але доцільно планувати свій час, напр.: *dělat přes čas, mít časy, naložit s časem nějak*; 4) людина повинна допомагати іншим, напр.: *přijít v pravý čas, udělat si čas pro někoho*; 5) людина повинна виявляти терпеливість, пор. *To je (ale) doba!* 6) людина повинна розвиватися згідно з вимогами часу, напр.: *jít s časem, dohonit ztracený čas, Doba žádá činu* тощо. Ці семантичні групи показують концептуальну багатовимірність часу, релевантну для людського буття. Зауважимо, однак, що зарахування деяких фразеологізмів до тієї чи іншої групи виявляє ознаки виразного суб'єктивізму. Так, вислів *Přijde doba, kdy...* 'настане час, коли життя людини стане інше, наприклад, краще, легше, гірше, тяжче' (с. 51) є в п'ятій семантичній групі «терпіння, на все свій час», водночас відомі паремії *Všechno má svůj čas, Dočkej času, co hus klasu* і под. — відсутні.

Підрозділ, присвячений чеським фразеологізмам з компонентом *pravda*, також відкриває філософське витлумачення поняття «правда». Від опису поза-

лінгвального автор перекидає логічний місток до тлумачичних та етимологічних словників, у яких слово *pravda* виявляє семи 'який відповідає дійсності', 'правильна думка', 'право, справедливість' тощо. Відзначено, що семантична структура абстрактного поняття «правда» досить складна, оскільки в полі семантичних зв'язків перебувають близькі поняття «закон», «правило», «засада», «основа» (с. 62). Відтак обрано семасіологічний підхід, зорієнтований на дослідження семантичної структури фразеологізмів лише з компонентом *pravda*, зокрема проаналізовано антонімічні значення 'правда — неправда', пор.: *pohlédnout pravdě do očí — bát se pohlédnout pravdě do očí*. Прагматичне значення правди — правда як система суспільних норм — автор визначив на асиметричних координатах: міра (повна або часткова) й емоції, напр.: *čistá pravda, poloviční pravda, zrnko pravdy vs. svatosvatá pravda, smutná pravda*. Загальний висновок впливає з проаналізованого матеріалу: у наш час поняття «правда» є складником кількох категорій: інституція (сакральна, світська) — право — властивості людини (мудрість). Причому ці категорії не є ані стабільними, ані цілісними (с. 68).

Третій розділ монографії «Образ людини» (с. 69-109) містить аналіз образу людини через її основних біологічних і соціальних представників — чоловіка і жінки та їхньої дитини. Фразеологічні характеристики згруповано за традиційними внутрішніми й зовнішніми ознаками: непорочність, краса, сила, доброчесність, наївність тощо. Прототипові образи, вважає автор, залежать не лише від впливу цивілізації, але й від конкретного індивіда, його життєвої стратегії і світоглядних орієнтирів, сформованих окремою культурою.

Матеріал четвертого розділу «Фразеологія в літературі» (с. 110-132) присвячено функціонуванню фразеології у двох видах літературної творчості — в поезії і в афоризмах. У вступній частині дослідник звертає увагу, що нерегулярність формальної структури фразеологізмів уможлиблює актуалізацію їхньої семантики в текстах або створення нового змісту внаслідок модифікації плану вираження образної одиниці (с. 110). На прикладі творів Їржі Ортена М. Бальовський звертається до фразеології біблійного походження та виділяє типи модифікованих конструкцій: цитати, парафрази, алюзії тощо, напр.: *Já jsem Hospodin, Bůh tvůj — Já jsem však země Tvá* (с. 115). Серед афоризмів типовими прийомами трансформацій названо редукцію компонентної структури, деривацію, контамінацію (пор. *začít žít naplno vs. Žít naplno se dá i prázdným životem; být či nebýt — to je otázka vs. Krást či nemít, to je otázka!*; *žít ve stínu někoho vs. Dokázal se vyhřívát i v cizím stínu*); або творення нових висловів за усталеними моделями, напр. «čím dál, tím»: *Čím méně peněz, tím větší počty; Čím šedivější je praxe života, tím bujněji se zelená strom teorie* (с. 127-131). Приклади, що в цій частині праці автор витлумачує як афоризми, спонукають до дискусії термінологічного змісту. Прийнято вважати, що афоризми — це влучні оригінальні вислови, які неодноразово відтворюються іншими людьми, а відтак є загальновідомими. Звідси впливає питання, вислови П. Голечкової, Г. Лауб, Я. Сobotки, М. Ружічки та ін. — це загальновідомі афоризми чи звичайні каламбури, вмле обігрування семантики впізнаваної фразеологічної одиниці?

Заключний п'ятий розділ «Фразеологія і лінгводидактика» (с. 133-159) відбиває інтерес автора до лінгводидактики. Це не випадково, адже професор М. Бальовський завідує кафедрою західнослов'янських мов і літератур в університеті ім. Адама Міцкевича в Познані (Польща). Підрозділи, присвячені лінгводидактиці, висвітлюють проблеми, як засобами фразеології сформувані комунікативну та лінгвокультурну компетенції студентів. З погляду лінгводидактики автор пропонує таку дефініцію фразеологічної одиниці: це єдність окремих компонентів різної структури і мотивації з конкретним узагальненим значенням. Зв'язки, що формують фразеологічну семантику, є результатом асоціативного, метонімічного, метафоричного або логіко-семантичного мислення (с. 136). Із залученням фразеологічних матеріалів апробованих підручників для іноземців,

які вивчають чеську мову, наведено тематичну класифікацію, що містить шість макрополів для рівнів А, В, С, визначених згідно з існуючими в Європі стандартами володіння іноземною мовою.

Видання містить індекс фразеологічних одиниць та іменний покажчик, що являють собою важливий довідковий апарат, а також список літератури.

У рецензованій праці викладено фрагмент пізнавальної моделі світу чеського етносу крізь призму чеської фразеології. Безсумнівною є перспективність цієї праці, яку ми вбачаємо в поглибленні контрастивних, зокрема польсько-чеських, студій у межах теорії мовної картини світу. Книжка принесе користь науковцям, викладачам вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться проблемами етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгводидактики.

Л. Даниленко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Електронна пошта: dankoua@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>

L. Danylenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

E-mail: dankoua@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>

Balowski M.

OBRAZ ŚWIATA W CZESKICH FRAZEOLIZMACH (WYBRANE ZAGADNIENIA)

Poznań : Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu.

2018. 212 s.

Дата надходження до редакції — 21.02.2021

Дата затвердження редакцією — 28.02.2021